

Nyomtatott káték a Kárpát-medencében (1538–1711)

Bevezetés

A 16. században a kérdés-felelet formában, oktatói cézzattal írott könyvet kezdték katekizmusnak vagy káténak nevezni. A kora újkori Kárpát-medencei kátékutatás kimerült a formai és felekezeti szempontok kutatásával. Alkalmilag a lényeges kiadványok átfogó vizsgálata is megtörtént. A történeti statisztikai aspektusok háttérbe szorultak, vagy egyszerűen lehetetlenek voltak az állomány zavaros tárolási körülményei és bizonytalan fellelhetősége miatt. A könyvtár- és könyvtörténeti kutatás fejlődése tette lehetővé a kiadott káték statisztikai vizsgálatát.

Jelen tanulmány célja számba venni a Kárpát-medencében és közvetlen környezetében a magyar igényeket kiszolgáló nyomtatott kátépéldányokat. A kéziratban fennmaradt példányok figyelembe vételére jelen formában nincs lehetőség. Későbbi kutatás feladata lesz a kéziratokban megmaradt káték felkutatása és elemzése.

A statisztikai vizsgálat eredményeként a 16–18. századi keresztyén felekezetek kátéirodalma először áll egymás mellett. A műfaj keletkezése 1538-ra tehető a Krakkóban nyomtatott első magyar nyelvű káté megjelenésével. Ekkor még a Kárpát-medencei nyomdahelyek nem mernek a reformáció szellemében megfogalmazott kátékat kiadni. A vizsgált időszak vége a szatmári béke. Bár ezt követően is jelenik meg káté, de formai, tartalmi és történeti szempontból is más korzakhoz sorolhatók az 1711 utáni kátényomtatványok.

---

* Bibza Gábor (1974. június 18.) református lelképásztor, a Kolozsvári Protestáns Teológián szerzett lelkészi oklevelet (1993–1998). Történész diplomát szerzett a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen (1997–2001), doktori címet Németországban, Münsterben a Westfälische-Wilhelms Universitätén szerzett egyháztörténetből (2009). Kutatási területei: halotti beszédek a kora újkorban (1571–1711), homiletikatörténet, Theodore Beza magyar kapcsolatai.

Kezdeti időszak (1538–1600)

A nyomtatott káték kezdeti időszaka a Kárpát-medencében a 16. század negyvenes éveitől a század végéig terjed. Jelenlegi ismereteink szerint az első nyomtatott magyar nyelvű, a reformáció szellemében megfogalmazott káté 1538-ban jelent meg Krakkóban Székely István munkájaként *Keresztyénség fundamentomáról* címmel. Sajnos egyetlen példány sem maradt fenn.¹ Székely István és Wagner Valentin 1544-ben kiadott kátéinak példánya is ismeretlen ma.² Az első, ma ismert kátényomtatvány kötetáblából kiolvasztott töredékként került elő. Batizi András 1644-ben Krakkóban kiadott *Keresztyéni tudományról való rövid könyvecske* című kátéja a betűtípus vizsgálata alapján Hieronymus Vietor nyomdájából származik.³

Az első időszakban 27 magyar, 4 latin, 3 német, 2-2 román, görög, illetve cseh biblikus nyelven kiadott kátéről van tudomásunk. Összesen 40 darab különböző nyomtatott kátékiadványról marad fenn példány vagy könyvtörténeti utalás. Ma 30 kiadványnak van ismert példánya vagy belőle fennmaradt töredék, 10 káté pedig elveszett.

Az első kátékat a Kárpát-medencén kívül Krakkóban és Bécsben nyomtatták. A Kárpát-medencei nyomdahelyek között az erdélyi szász Brassó és Nagyszében, illetve a reformáció további magyar központjai, Kolozsvár, Debrecen és Pápa szerepelnek. 1600-ig még Sempte, Nagyszombat, Bártfa, Németújvár és Galgóc nyomdáiban látott napvilágot katekizmus.

Statisztikailag nézve 1540 előtt egy evangélikus kátéről tudunk. 1560-ig 16 evangélikus kátéra egy katolikus jut, utóbbit Bécsben adták ki. 1560-ig magyar, görög, román és német nyelven jelentek meg a reformáció szellemében fogalmazott és az irodalomtörténet által evangélikus kiadványként nyilvántartott káték. A vizsgált időszak harmadik évtizedében (1561–1570) megjelenik a református káté is 6 példánnyal. Az adatok elemzésekor kiderül, hogy 1600-ig egyetlen antitrinitárius káté sem jelenik meg. Érdeemes lenne a reformáció jegyében az 1564–1600 között megjelent kátékat tartalmilag is megvizsgálni. Tartalmi szempontból antitrinitárius tartalom is megjelenhet. A vizsgált időszak utolsó évtizedeiben 1580-ig hat, 1590-ig további hat, illetve 1600-ig még három kátét

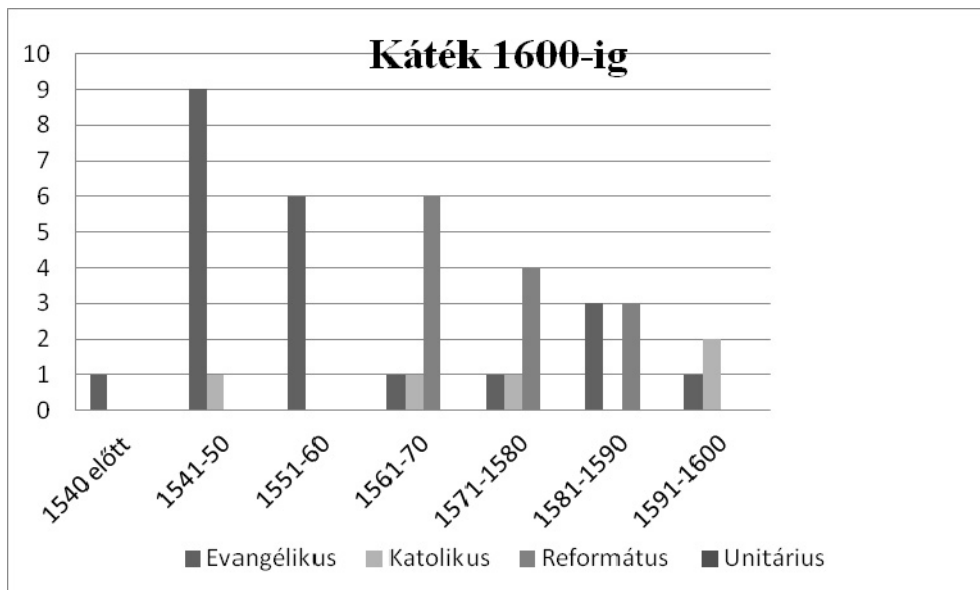
---

¹ Székely István: *Keresztyénség fundamentomáról*. 1538. Vö. RMNY I. 27. Székely István krakkói diák volt ebben az időben. Enyedy Andor: *Magyar református kátéirodalom*. Az Országos Református Lelkész-Egyesület különnyomata, Debrecen 1928, 1.

² Vö. RMNY I. 56. 58.

³ Vö. RMNY I. 57.

adtak ki. A század végén az egyre kevesebb kátékiadás elsősorban a zavaros politikai időknek köszönhető. Szembetűnik az is, hogy összességében 1660-ig 5 római katolikus káté mellett 35 protestáns kátéről tudunk.

Káték a 17. század első felében (1601–1660)

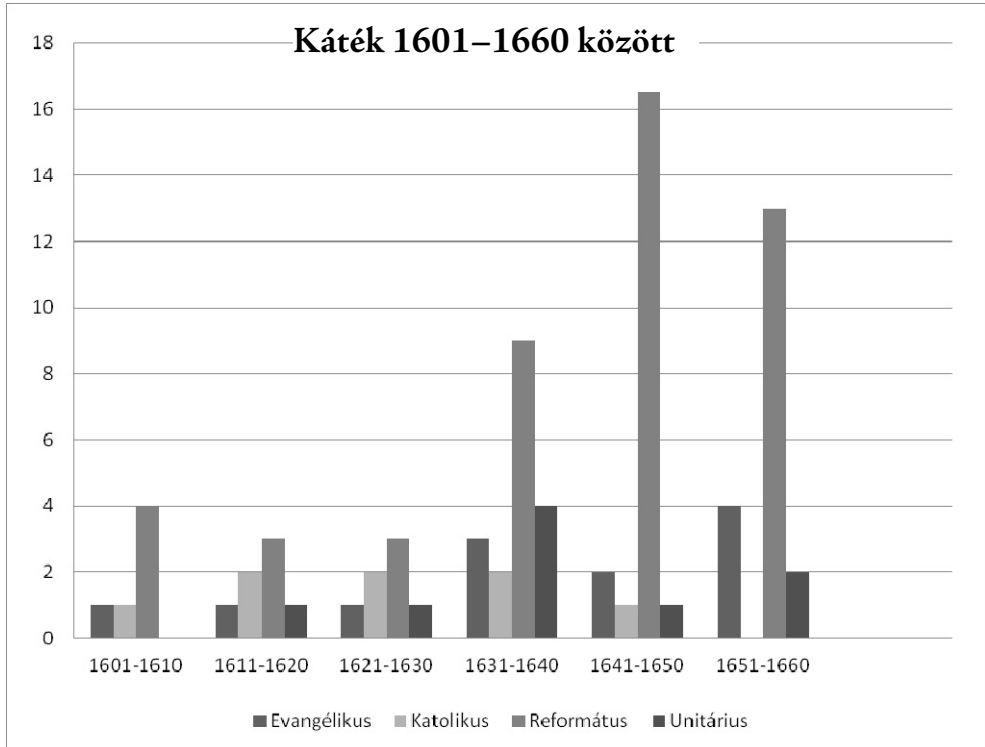
A 17. század első felében 52 magyar, 16 latin, 2 német, 4 román és 4 cseh biblikus nyelvű káté látott napvilágot. Összesen 78 nyomtatvány.

Nagyon késői a Kolozsváron 1620-ban megjelent német nyelvű unitárius káté.⁴ A *Der kleine Katechismus* kezdetű kiadás a Heltai-nyomdában jelent meg a Valentinus Radecius által kiadott énekeskönyvvel egybekötve.⁵ Minden felekezet igyekezett a maga híveit kátékkal ellátni. Az unitárius egyház 9, a római katolikus 8 és az evangélikus 12 kátét ad ki 6 év alatt. A korszakot a református káték túlsúlya jellemezi. 49 református kátéra a másik három felekezet csak 29 kátéval válaszol. A nyomdahelyeket is figyelembe véve kiderül, hogy a református hitre építő, aranykorát élő Erdélyi Fejedelemség hatásáról van szó.

⁴ Vö. RMNY II. 1125.

⁵ A káté németül jelent meg eredetileg 1605-ben és 1612-ben Rakówban. Valentin Schmalz nagyobb unitárius katekizmusán alapszik.

A nyomdahelyek: Debrecen, Bécs, Herborn, Hanau, Nagyszében, Oppenheim, Lócse, Németújvár, Kolozsvár, Pápa, Pozsony, Kassa, Gyulafehérvár, Trencsén, Várad, Preszáka, Amszterdam, Utrecht, Nagyszombat és Sárospatak. Bécsen kivéve, ahol római katolikus káték látnak napvilágot, a többi külföldi kiadás mind református hátterű.

A Heidelbergi Káté 14. kiadásig ér el a vizsgált második időszak végére. Emellett más református kátékat is kinyomtattak. A puritán irodalom sajátos kiadványa a Medgyesi Pál által írt *Lelki A Be Ce* kezdetű káté, amit angoltól fordított, és Lorántffy Zsuzsanna háza népének szólt.⁶

⁶ Vö. RMNY III. 2104.

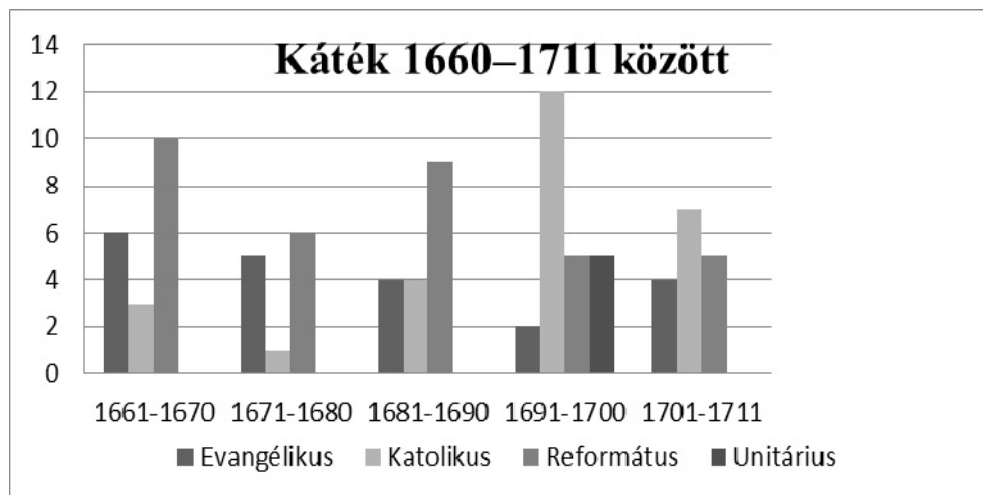
Káték 1660–1711 között

A 17. század második felében és a 18. század első évtizedében (1660–1711) 88 különböző katekizmus jelent meg. Ebből 51 magyar, 21 latin, 7 német, 4 román és 1 rutén nyelvű, illetve 4 cseh biblikus nyelven írott kiadványról van szó.

Statisztikailag megállapítható, hogy a református felekezetű káték az előző időszakhoz képest visszaszorulnak a vizsgált időszakban, és különösen 1680 után elvesztik vezető pozíciójukat. A századvég katolikus felekezetű kátéinak előretörése az ellenreformációnak és a nagyszombati nyomdahelynek köszönhető. A harmadik időszakban Kassa, Lőcse, Nagyszében, Sárospatak, Debrecen, Pozsony, Zsolna, Kolozsvár, Brassó, Keresd, Bártfa, Halle, Gyulafehérvár és Nagyszombat nyomdái adtak ki kátékat. A nyomdahelyek listája elárulja, hogy az egyre erősebb katolikus központok mellett, mint Nagyszombat, továbbra is dolgoznak a protestáns központok, illetve a nyomdák adott esetben több felekezet kátéját is kiadják, mint például Bártfán.

A vizsgált időszakban 27 katolikus kátéra 61 protestáns káté jut. Az ellenreformáció ellenére a kiadott káték több mint kétharmada továbbra is protestáns.

A századvég felmérése nem teljes, további 10-20 káté lappanghat még különböző könyvtárakban. A további könyvtörténeti kutatások fogják felszínre hozni ezeket az esetleges példányokat.

Összegzés

A nyomtatott katekizmus jellemzően reformációi műfaj. A középkori oktatási mintára építve a kora újkorban vallásos töltetű, önálló népnevelő műfaj lesz. A kutatás jelen állása szerint összesen 206 különböző kiadás ismert. A kátékiadványok száma a további kutatás függvényében nőhet.

A 16. században, 1570-ig a reformáció hatása alatt álló, úgymond evangélikus káték a meghatározóak, ezt követően megjelenik a református káté is. A 17. században a református lesz a legelterjedtebb, de minden felekezet gondoskodik híveinek az oktatásáról a szükséglet arányában. A 17. század második felében és a 18. század első évtizedében egyre több római katolikus káté jelenik meg. Ennek ellenére a protestáns felekezetek együttesen továbbra is kétszer annyi kátét adnak ki, mint a katolikusok.